

ЦАРКОЎНАСЛАВЯНСКІЯ ПЕРАКЛАДЫ АПОСТАЛА ДА XVI ст. УКЛЮЧНА

Апостал – назва богаслужбовай кнігі (звычайна ў праваслаўнай царкве), якая ўтрымлівае частку твораў Новага Завету: Дзеі апосталаў і іх лісты (пасланні). Часам у склад Апостала залучаецца апакаліпсіс Івана Багаслова, які не выкарыстоўваецца ў грэка-праваслаўным набажэнстве. Лісты апосталаў падзяляюцца на так званыя саборныя (або цыркулярныя, ці агульныя), не адрасаваныя пэўнаму атрымальніку (7 лістоў ап. Пятра, Якуба, Іаана, Юды), і так званыя пастырскія – 14 лістоў ап. Паўла (corpus Paulinum), адрасаваных пэўным хрысціянскім грамадам (рымлянам, карынфянам, галатам і інш.) ці асобам (Ціту, Цімафею, Філімону).

Паводле зместу Апостал служыць працягам Евангелля, яго тлумачэннем і асэнсаваннем. З аднаго боку, гэта абумовіла агульнасць лёсу абодвух зборнікаў у хрысціянстве. Як і Евангелле, Апостал выкарыстоўваецца для набажэнства, казнадзейства і манаскага чытання. Але, з другога боку, прымат Евангелля адсоўваў тэксты Апостала на другарадныя пазіцыі ў літургіі, царкоўных абрадах і царкоўным жыцці. Адпаведна суадносіны ацалелых кірылічных апосталаў і евангелляў прыкладна 1 : 3 не на карысць Апостала. Калі даўнейшыя царкоўнаславянскія евангеллі паходзяць з X ст., то апосталы – з XI ст. На народныя славянскія мовы Евангелле звычайна перакладалася першым, і толькі потым з’яўляліся пераклады Апостала.

Зараз лічыцца, што першы славянскі пераклад Апостала паўстаў разам з Евангеллем (і Псалтыром) дзякуючы дзейнасці св. братаў Кірылы і Мяфодзія. Яны выканалі пераклад гэтых частак Св. Письма з грэчаскай мовы, прычым арыгіналам ім служыў мяшаны тэкст, што ў цэлым адлюстроўвае візантыйскую (інакш лужыцкую) рэдакцыю. Гэты пераклад выкарыстоўваўся ў царкоўнаславянскай літургіі, што існавала ў Вялікай Маравіі ды Паноніі і хутка атрымала распаўсюджанне на Балканах (Балгарыя, Македонія, Харватыя, Сербія, Боснія, Валахія, Малдова) і ва ўсходніх славян.

Найбольш старажытнымі царкоўнаславянскімі помнікамі Апостала з’яўляюцца так званыя Кіеўскія лісткі (13 арк.), напісаныя каля канца IX—X ст. глаголіцай (лічыцца, што помнік узнік у Маравіі ці Паноніі, у яго мове выяўляюць мяшаныя заходне- і паўднёваславянскія рысы), і напісаны ў XI ст. кірыліцай Енінскі апостал (39 арк.). Кіеўскія лісткі

ўяўляюць урывак рымска-каталіцкай літургіі (місала), перакладзенай паводле лацінскага арыгіналу, а Енінскі рукапіс з'яўляецца кароткім апосталам-апракасам, гэта значыць зборнікам біблейных фрагментаў для набажэнства паводле грэка-візантыйскага абраду.

Згодна з гэтым абрадам, тэкст Апостала існаваў на Балканах (апрача харватаў) і Русі ў трох формах: лекцыянарнай (апракаснай), чытальнай і экзегетычнай (тлумачальнай). У складзе апракаснага апостала чыталіся ўрыўкі з Дзеяў (з Вялікадня да Пяцідзсятніцы), а затым урыўкі з Паўлавых лістоў (да рымлян, абодва да карынфян, да галатаў, да філіпійцаў, да эфесеянаў, да каласянаў, да яўрэяў, абодва да Цімафея і Ціта), і толькі напрыканцы літургічнага года ішлі чытанні з лістоў іншых апосталаў: Якава, абодвух Пятра, трох Іаана і з ліста Юды. Такая ўвага на літургіі да Паўлавых лістоў падкрэслівала іх дагматычную і веравучыцельную значнасць. Пры гэтым адрозніваліся так званыя поўныя і кароткія апракасы. У поўных апракасах выпісваліся ўрыўкі на ўсе дні тыдня (за выключэннем Вялікага посту), у кароткіх – толькі на суботы і нядзелі. Са зменай царкоўнай практыкі ў другой палове XIV ст. апракасы выходзяць з ужытку і замяняюцца так званым чытальным тэкстам поўнага Апостала, прыгатаваным для (бога)службовага выкарыстання. Для гэтага яго тэкст быў падзелены на нумараваныя (335) перыкопы (зачалы), якія адпавядалі ўрыўку, што чытаўся на літургіі, а ў канцы змяшчаліся пералікі і ўказальнікі (так званы саборнік), якія перыкопы мусяць чытацца на дні і святы года, а таксама для розных царкоўных службаў. У веравучыцельных мэтах (пераважна для манаскага ўжытку) зрэдку перапісваліся тлумачальныя апосталы. У іх невялікія фрагменты апостальскага тэксту (часта з пропускамі) перамяжаліся працяглымі тлумачэннямі экзегетычнага зместу, якія належалі візантыйскім тэолагам.

Першым шырокамаштабным даследаваннем рэдакцый царкоўнаславянскага Апостала сталі працы расійскага царкоўнага вучонага Р. Васкрасенскага (канец XIX – пачатак XX ст. На падставе даследавання больш за 50 рукапісаў ён вылучыў чатыры асноўныя рэдакцыі Апостала, назвы і асаблівасці якіх былі ўдакладнены пазней: старажытную, якая, відаць, узыходзіць да кірыла-мяфодзіўскага перакладу, прэслаўскую, якая ўяўляе пазнейшую перапрацоўку першай рэдакцыі ў Балгарыі, у эпоху цара Семеона; рускую, што выступае ў новым перакладзе сярэдзіны XIV ст., які звязваецца з асобай св. Алексія, маскоўскага мітрапаліта, і, нарэшце, апошнюю, афонскую рэдакцыю, якая прадстаўлена ва ўсіх рукапісах і старадруках пачынаючы з XV ст. Тэксты ўсіх чатырох рэдакцый (праўда, толькі ў

дачынненні да першых лістоў ап. Паўла: рымлянам, абодва каласянам, галатам, эфесянам) былі выдадзены Р.Васкрасенскім з крытычнымі розначытаннямі, хаця і непаслядоўнымі. Колькасць вылучаных ім рэдакцый карэлюе з адпаведнай колькасцю рэдакцый царкоўнаславянскага Евангелля, што тлумачыцца цеснай сувяззю і паралельным існаваннем гэтых двух новазапаветных зборнікаў. Пасля Р.Васкрасенскага моўныя і тэксталагічныя асаблівасці царкоўнаславянскага перакладу Апостала даследаваў вядомы аўстрыйскі славіст харват В. Ягіч. Іншую тэксталагічную гісторыю ўзнікнення гэтага перакладу прапанавала чэшская даследчыца З. Хаўптава. Паводле яе доказаў, першапачаткова быў перакладзены кароткі апракас, які потым быў пашыраны да поўнага, а гэты апошні затым дапоўнілі да поўнага чытальнага тэксту. Аднак такі схематычна падыход зараз не здаецца правільным; ён не атрымаў прызнання вучоных.

Так атрымалася, што выдадзеныя асобныя помнікі царкоўнаславянскага Апостала амаль выключна рэпрэзентуюць першую рэдакцыю: Слєпчанскі апостал XII ст., Охрыдскі апостал XII ст., Хрысцінапольскі апостал XI ст. (рукапіс падзелены на часткі, адна захоўваецца ў Кіеве, другая – у Львове), сербскі Маціцкі апостал XIII ст., македонскі Уранешніцкі апостал XIII ст., Цркалезкі апостал XIII ст., Карпінскі апостал XIII—XIV стст., сербскі Шышатавацкі апостал 1324 г.; матэрыял з Македонскага (Струміцкага) апостала XIII ст. апрацаваны Г.Паліўкай, з галіцкага Быблаўскага апостала XIV ст. – П. Капко. Насуперак меркаванню І. Яўсеева да гэтай рэдакцыі належыць і Тлумачальны апостал 1220 г., дэталёва апісаны А. Горскім і К. Неваструевым і часткова (у межах асобных Паўлавых лістоў) выдадзены Р.Васкрасенскім у складзе яго згаданай працы. З рукапісаў прэслаўскай рэдакцыі выдадзены фрагментарна толькі Талстоўскі апостал XIV ст. – гэта здзейснілі Р.Васкрасенскі ў згаданай публікацыі лістоў ап. Паўла і архім. Амфілохій у розначытаннях да свайго выдання Карпінскага апостала. Баснійскія рукапісы (ёсць падставы меркаваць, што яны ўтвараюць асобную рэдакцыю) прадстаўляе кодэкс папа Хвала-хрысціяніна 1404 г., які лічыцца багумільскім, хаця ніводнай спецыфічна багумільскай рысы ў гэтым помніку на адшукана. Новы царкоўнаславянскі пераклад Новага Запавету, што звязваецца з дзейнасцю мітрап. Алексія, прадстаўлены так званым Чудаўскім рукапісам сярэдзіны XIV ст. Нарэшце, самая апошняя (паводле часу распаўсюджання), афонская рэдакцыя выступае ва ўсіх позніх рукапісах і выданнях. Яе прадстаўнікамі служаць тэксты Генадзіеўскай

бібліі 1499 г. і Астрожскай бібліі 1581 г. – найбольш аўтарытэтныя зводы біблейнага тэксту на царкоўнаславянскай мове.

Варта адзначыць, што чытанні некаторых апракасаў у межах Дзеяў часта схіляюцца да прэслаўскай рэдакцыі, а ў межах Лістоў вытрымліваюць першасную кірыла-мяфодзіеўскую рэдакцыю. Мяшанка адзначаецца і ў іншых царкоўнаславянскіх творах (казаннях, жыццях, гутарках і інш.), дзе выступаюць апостальскія цытаты. Яны часам запазычваліся з розных рэдакцый царкоўнаславянскага перакладу, але часцей носяць увогуле няпэўны характар, паколькі перакладаліся нанова. Цытаты з Апостала даследаваліся паводле шэрага даўніх царкоўнаславянскіх твораў: “Пандэктаў” Антыёха (XI ст.), “Прасторага жыцця Канстанціна-Кірыла” (XII ст.), “Гутарак супраць багумілаў” прэвітара Кузьмы (XIII ст.) і інш. Тут трэба адзначыць выбарку біблейных цытат з твораў сербскага пісьменства XII—XVI стст. і нават пазнейшых часоў, здзейсненую Ст. Станоевічам і Д. Глумацам.

Старажытны царкоўнаславянскі пераклад Апостала выступае таксама ў глагалічных тэкстах, што выкарыстоўваліся для набажэнства паводле рымска-каталіцкага абраду ў Паўночна-Заходняй Харватыі. Найбольш даўнія з іх – гэта так званыя Венскія лісткі мяжы XI—XII ст. (2 арк.), якія ўтрымліваюць урывак місала з невялікім фрагментам Карынф. 4:9—16, і фрагмент чытальнага тэксту – Гршковічаў апостал мяжы XIII—XIV стст. Астатнія глагалічныя тэксты – гэта ў асноўным брэвіярыі і місалы (богаслужбовыя зборнікі, якім у праваслаўнай царкве адпавядаюць часаслоў і трэбнік). Некаторыя з іх, найбольш старажытныя, выдадзены: так званы 1-ы Вербніцкі брэвіярыі канца XIII – пачатку XIV ст., так званы 2-і Наўлянскі брэвіярыі 1495 г., першадрукаваны брэвіярыі 1491 г., канон з Амышлянскага місала пачатку XIV ст., місал Хрвоя пачатку XV ст., місал каля 1405 г., што захоўваецца ў Нью-Йорку, першадрукаваны місал 1483 г. і наступнае выданне 1494 г. Яны нясуць сляды пазнейшага рэдагавання паводле лацінскага тэксту, вельмі нераўнамернага, і ярскія рысы харвацкай мовы. Аднак тэкст Апостала ў іх прадстаўлены толькі фрагментарна: у сукупнасці ў брэвіярыях прысутнічаюць шэраг апостальскіх лістоў і каля сямі раздзелаў з Дзеяў, у місалах выступаюць менш за палову тэксту Дзеяў і лістоў, а таксама Апакаліпсіса. Хаця тэксталагічная гісторыя брэвіярыя і місала мала даследавана, аднак дакладна вызначана, што пераклад Апостала (разам з Евангеллем і Псалтыром) у іх аднолькавы і, паводле агульнага меркавання, узыходзіць да кірыла-

мяфодзіеўскай эпохі, да першай рэдакцыі. Праўда, у брэвіярыях адзначаюцца сляды і прэслаўскай рэдакцыі.

Гісторыя царкоўнаславянскіх перакладаў Апостала налічвае больш за тысячагоддзе. Яна пачынаецца з працы Кірылы і Мяфодзія, якія ў сярэдзіне IX ст. паклалі пачатак царкоўнаславянскаму набажэнству, для якой і былі перакладзены тэксты Св. Пісьма. Пераклад Апостала выступаў у двух сістэмах пісьма (глаголіцы і кірыліцы) і на працягу свайго побыту зазнаў некалькі рэдакцый. Іх найбольш рэпрэзентатыўныя тэксты выдадзены ў дастатковай колькасці.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Літаратура

1. Алексеев А. А. Текстология славянской Библии. С.-Петербург, 1999.
2. Амфилохий, архим. Исследование о Пандекте Антиоха XI века. Москва, 1880.
3. Амфилохий, архим. Древне-славянский Карпинский Апостол XIII в. с греческим текстом 1072 г., сличенный по древним памятникам славянским XI-XVII в. с разночтениями греческими, заимствованными из Нового Завета, издания Рейнекция 1747 г. Москва, 1885—1888. Т. 1—4.
4. Болгарский апостол XIII века: Рукопись Дечани-Црколез 2: Исследование и микрокарточное воспроизведение рукописи / Изд.: Д. Богданович, Б. Велчева, А. Наумов. София, 1986.
5. Воскресенский Г. А. Древнеславянский Апостол и его судьбы до XV в.: Опыт исследования языка и текста славянского по рукописям XII—XVI вв. Москва. 1879.
6. Вранешнички апостол / Приред. Бл. Конески. Скопје, 1956.
7. Геннадиевская Библия 1499 года и Библия в синодальном переводе: В 10-ти тт. Москва, 1992. Т. 8: Деяния святых Апостолов; Послания святых апостолов...; Апокалипсис.

8. Горский А. В., Невоструев К. И. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Москва, 1857. Отд. 2. Ч. 1.
9. Добрев Ив. Апостолските цитати в Беседата на Презвитер Козма и преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на апостола / Ив. Добрев // Кирилометодиевски студии. София, 1984. Т. 1. С. ....
10. Древнеславянский Апостол: Послания Св. апостола Павла по основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста / Изд. Г. А. Воскресенский. Сергиев Посад, 1892. Вып. 1: Послание св. ап. Павла к Римлянам. 1906. Вып. 2: Послание св. ап. Павла к Коринфянам 1-е. 1908. Вып. 3: Послания св. ап. Павла к Коринфянам 2-е, к Римлянам и к Ефесянам.
11. Евсеев И. Е. Отзыв о сочинении Г. Воскресенского: Премия имени проф. А. А. Котляревского / И. Е. Евсеев // Сборник отчетов о премиях и наградах, присуждаемых Императорской академией наук. Петроград, 1915. С. 227—277.
12. Кульбакин С. Охридская рукопись Апостола конца XII в. София, 1907. (Български старини. Кн. 3).
13. Лихачева О. Н. Славяно-русский апостол 11—14 вв. / О. Н. Лихачева // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. Москва, 1976. Вып. 2. Ч. 2. С. 420—447.
14. Маслов С. И. Отрывок Христинопольского Апостола, принадлежащий библиотеке университета св. Владимира / С. И. Маслов // Известия ОРЯС Имп. АН. 1910. Т. 4. С. 229—269.
15. Матичин апостол: Српски рукопис тринаестот века. Београд, 1981.
16. Мирчев К., Кодов Х. Енински апостол: Старобългарски паметник от XI в. София, 1965.
17. Німчук В. В. Київські глаголичні листки: Найдавніша пам'ятка слов'янської писемності. Київ, 1983.
18. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа: Труд святителя Алексия, митрополита Московского и всея Руси / Фототипич. изд. Леонтия, митр. московского. Москва, 1892.
19. Острожская Библия: 1581 г. Ленинград; Москва, 1988.
20. Пенев П. Ст. Основни проблеми около появата на първия старобългарски превод на апостола и неговата по-нататъшна съдба: (Преглед на изследванията) / П. Пенев // Старобългарска литература. 1985. Кн. 17. С. 98—116.
21. Пенев П. Към езиковата характеристика на преславската (цар Симеоновата) редакция на старобългарския превод на Апостола (Върху

материал от Слепченския апостолски препис) / П. Пенев // Кирилometодиевистика симпозиум: Доклади. София, 1989. Кн. 21. С. 146—155.

22. Пенев П. Към историята на Кирило-Методиевия старобългарски превод на Апостола / П. Пенев // Кирило-Методиевски студии. София, 1989. Кн. 6. С. 246—317.

23. Слепченский апостол XII в. / Изд. Г. А. Ильинский. Москва, 1912.

24. Станојевић Ст., Глумац Д. Св. Писмо у нашим старим споменицима. Београд, 1932. (Српска краљевска академија; Друштвени и историски списи. Књ. 39).

25. Чудовская рукопись Нового Завета 1354 года: Труд свят. Алексия, митрополита Киевского, Московского и всея руси чудотворца / Изд. митроп. Питирим. Москва, 2001.

26. Actus epistolaeque apostolorum paleoslovenice Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII° scripti / Ed. Ae. Kałużniacki. Vindobonae, 1896.

27. Apostolus e codice monasterii Šišatovac paleo-slovenice / Ed. F. Miklosich. Vindobonae, 1853.

28. Berčić I. Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom. Praha, 1871. D. 5.

29. Breviarum Novi II: Vollständige verkleinerte Faksimile-Ausgabe der kroatisch-glagolotischen Handschrift aus dem Besitz des Archivs der Pfarre Novi Vinodol / Komm. M. Pentelić, A. Nazor. Graz, 1977.

30. Brevijar po zakonu rimskog dvora (1491). Zagreb, 1991. Knj. 1: Pretisak. Knj. 2: Prilozi / I. Bakmaz, A. Nazor, J. Tandarić.

31. The codex of Hval Krstjanin: Transcription and commentary / Ed. H. Kuna, N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, A. Nazor. Sarajevo, 1986.

32. Daničić Gj. Hvalov rukopis / Gj. Daničić // Starine. 1871. Knj. 3. S. 1—146.

33. II. Novljanski brevijar: Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495; Župni arhiv Novi Vinodolski; Fototip. izd. / M. Pentelić, A. Nazor. Zagreb, 1973.

34. Hauptová Z. K otázce vztahu perikopního a doplňkového textu staroslověnského apoštola / Z. Hauptová // Paleoslovenica: (Sborník oddělení srovnávací jazykovědy ústavu jazyků a literatury ČSAV). Praha, 1971. S. 29—50.

35. Jagić V. Glagolitica I: Die Kiever und Wiener Blätter; Würdigung neuentdeckter Fragmente / V. Jagić // Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse. 1890. Bd. 38. Hf. 2. S. 44—58.

36. Jagić V. Glagolitica II: Grškovićev odlomak glagolskog apostila / V. Jagić // *Starine*. 1893. Knj. 24. S. 3—161.
37. Jagić V. Zum altkirchenslawischen Apostolus. Wien, 1919—1921. (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien: Philosophisch-historische Klasse. Bd. 191—193).
38. Kopko P. Apostolus Bybliensis, saec. XIV, grammatisch-kritisch analysiert / P. Kopko // *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse*. 1912. Bd. 55. Hf. 1. S. 1—104.
39. Misal po zakonu rimskog dvora: Prvotisak godine 1483. [pretisak] Zagreb, 1971.
40. Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum: Transcriptio et commentarium / Ed. B. Grabar, A. Nazor, M. Pentelić, sub red. V. Štefanić. Graz, 1973.
41. Nedeljković O. Problem strukturnih redakcija staroslavenskog prijevoda Apostola / O. Nedeljković // *Slovo*. 1972. Nr. 22. S. 27—40.
42. Neues Testament des Cudov-Klosters: Eine Arbeit des Bischofs Aleksij, des Metropoliten von Moskau und ganz Rußland; Phototypische Ausgabe von Leontij, Metropolit von Moskau, Moskau 1892 / Hrsg. W. Lehfeldt. Köln; Wien, 1989.
43. The New York Missal: An early 15th-century Croato-Glagolitic manuscript / Ed. H. Birnbaum, P. Rehder. München, 1977.
44. Pechuška F. Řecká předloha staroslovanského textu Skutků apoštolských / F. Pechuška // *Slavistické studie ... J. Vajsovi: (Vajsův sborník)*. Praha, 1948. S. 60—65.
45. Polívka G. Paläographische, grammatische und diakritische Eigentümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus / G. Polívka // *Archiv für slavische Philologie*. 1887. Bd. 10. S. 106—132, 417—483.
46. Schmidt-Deeg E.-M. Das New Yorker Missale: Eine kroato-glagolitische Handschrift des frühen 15. Jahrhunderts; Kritische Edition. München, 1994.
47. Senjski glagoljski missal 1494: Faksimilni pretisak / Ured. M. Moguš, A. Nazor; M. Pentelić, F. Paro. Zagreb, 1991. (Pretisci Hrvatske akademije znanosti I umjetnosti. Sv. 5)
48. Tandarić J. L. Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost: Razprave i prinosi. Zagreb, 1993.
49. Vajs J. Nejstarši breviář chrvatsko-hlaholský: Prvý breviář Vrbnický. V Praze, 1910.

50. Vajs J. Najstariji hrvatskoglagojski missal s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagojskih misala. Zagreb, 1948. (Djela JAZU. Knj. 38)

РЕПОЗИТОРИЈ БГУКИ